

Przyczynki do historii budowy organów Josefa Bacha w kościele Świętej Trójcy w Nowej Wsi Książęcej

A short history of the Josef Bach's organ construction at Nowa Wieś Książęca at Trinity Church

Fot. 1. Josef Bach ok. 1925

Kazimierz Cieplik
LUBIN

ABSTRACT

The paper sheds new light on the history of the construction of two pipe organs at the Trinity Parish Church of Nowa Wieś Książęca, Kępno county (Greater Poland Voivodeship), in the period from 1804 until present-day. The first instrument was built in 1804 by Franciszek Majewski, who was also the founder of the organ-building workshop in the nearby town of Rychtal. The second instrument was built in 1942 by Josef Bach, who was the last owner of the Rychtal organ building business. The paper is based primarily on documents from the Trinity Parish archive, as well as the inspection and the photographic record of the instrument, carried out by the author.

Neudorf, w I połowie XIX w. nazwana Fürstlich Neudorf, a od 1920 r. Nowa Wieś Książęca, to miejscowość leżąca w powiecie Kępno, w Wielkopolsce. Do 17 stycznia 1920 r. należała do powiatu Syców (Gros Wartenberg), na Śląsku.

Pierwsza wzmianka o kościele pw. Świętej Trójcy w tej miejscowości pochodzi z 1440 r., w którym to ks. Bernard Gaffron (Gawron) – proboszcz z pobliskiego Trębaczowa, był jednocześnie proboszczem w Nowej Wsi (Neudorf). Z wizytacji generalnej

w 1720 r. pochodzi protokół, w którym zapisano, że Msze św. w tym kościele odprawiane są w co drugą niedzielę, a administracyjnie należy do parafii w Trębaczowie, w dekanacie sycowskim (Groß Wartenberg). We wsi mieszkali rolnicy uprawiający własną ziemię i był majątek należący do Sycowskiego Wolnego Państwa Stanowego, którego właścicielami od 1764 r. były kolejne pokolenia rodziny Biron von Kurland. 13 maja 1803 r. ogromny pożar spopielił praktycznie całą wieś, kościół z organami i wieżę kościelną z trzema dzwonami. W ciągu roku zbudowano nowy, murowany kościół. Kwotę 200 talarów gotówką, drewno i cegłę na odbudowę dał patron kościoła (ksiązę Gustav Kalixt von Biron von Kurland). Za dodatkowe 600 talarów sprawiono nowe dzwony i organy, które zbudował Franciszek Majewski z Rychtała. 21 października 1804 r. poświęcenia kościoła i organów dokonał biskupi komisarz, dziekan z Ostrzeszowa – ks. Walenty Gogol (J. Franzkowski 1912). Początkowo były to organy 8-głosowe bez pedału z prospektem w stylu klasycystycznym o szerokości 2,5 m i 2,2 m wysokości (zob. rysunek Josefa Bacha). Kosztowały około 150 talarów. Dla porównania: w 1790 r. Majewski zbudował dla kościoła w Mieleszynie, pow. Wieruszów, 7-głosowy pozytyw za 600 złotych polskich (ok. 1800 r. 1 talar pruski = 6 złotych polskich).

Fot. 2. Kościół parafialny w Nowej Wsi Książęcej – strona południowa

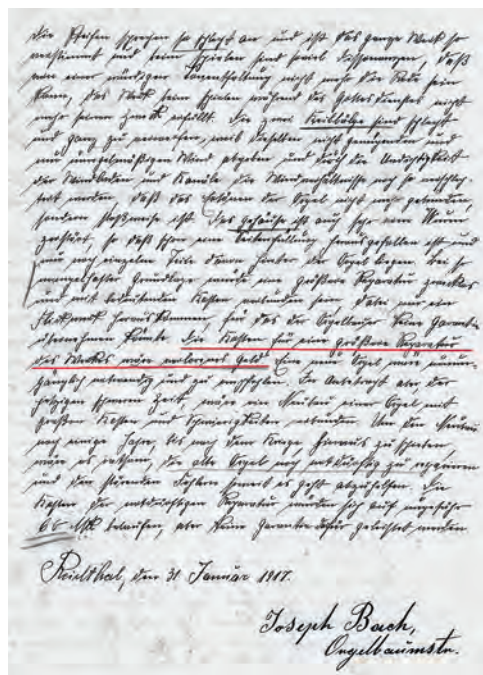
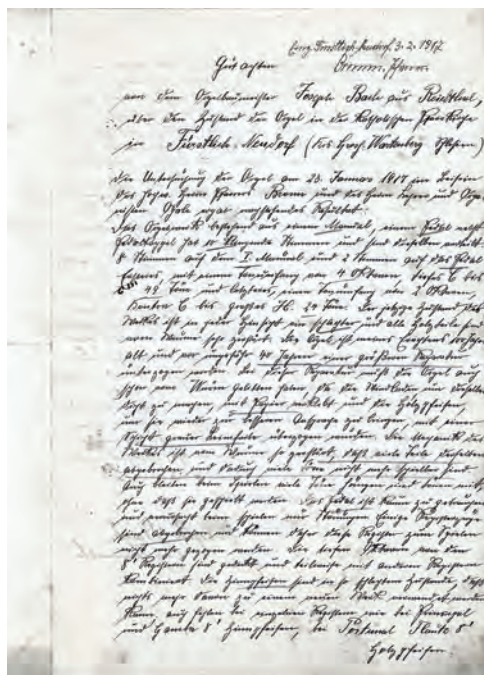

Fot. 3. Wnętrze kościoła z widokiem na ołtarz

W 1853 r. kościół w Nowej Wsi Książęcej otrzymał własnego, samodzielnego duchownego – jako administratora, a 13 maja 1872 r. dekretem wrocławskiego księcia biskupa Henryka Förstera powstała samodzielna parafia. Obecnie liczy ok. 1300 wiernych.

Około 1877 r. organy remontował Jan Spiegel. Dobudował wtedy do nich 2-głosowy pedał.

Na początku XX w. organy były już w bardzo złym stanie technicznym.

Fot. 4-5. Protokół oceny stanu technicznego organów w Nowej Wsi Książęcej wykonany przez Josepha Bacha

23 stycznia 1917 r. organmistrz Josef Bach z Rychtala w obecności ks. proboszcza Franciszka Bromma i nauczyciela – organisty o nazwisku Opalla, dokonał oceny stanu technicznego tych organów, a swoje uwagi zawarł w protokole datowanym 31 stycznia 1917 r.:

Organy mają manuał – 8 głosów i pedał – 2 głosy plus kopulację manuału do pedału. Manuał ma 4 oktawy od C do c³ – 49 tonów, a pedał 2 oktawy od C do h – 24 tony. Organy mają więcej niż 100 lat i przed ok. 40 laty przechodziły gruntowny remont, podczas którego wiatrownice wyklejono dla uszczelnienia papierem, a drewniane piszczałki pomalowano szarą farbą klejową. Mechanika (abstrakty) jest bardzo zniszczona i połamana, przez co nie gra dużo piszczałek. Stan instrumentu pod każdym względem jest zły, wszystkie drewniane elementy są przez robactwo bardzo zniszczone.

Wymienia w tej ekspertyzie tylko cztery z dziesięciu nazw rejestrów: Pryncypał 8', Pryncypał 4' (w prospekcie) i Gamba 8' jako piszczałki metalowe oraz Portunal Flauto 8' jako drewniane. Pod koniec protokołu Bach pisze:

Die kosten für eine größere Reparatur des Werkes wäre verlorenes Geld.

Koszty dużego remontu tego instrumentu byłyby straconymi pieniędzmi.

Proponował zbudowanie nowego instrumentu po zakończeniu wojny. Koszt bieżącej naprawy organów ocenił na 60 marek, nie dając żadnej gwarancji na dłuższe funkcjonowanie instrumentu.

Za pracę przeprowadzoną w dniach 11–15 września 1917 r. wystawił rachunek: materiały, naprawa i strojenie – 55 marek, za jedzenie i zakwaterowanie – 10 marek, razem – 65 marek.

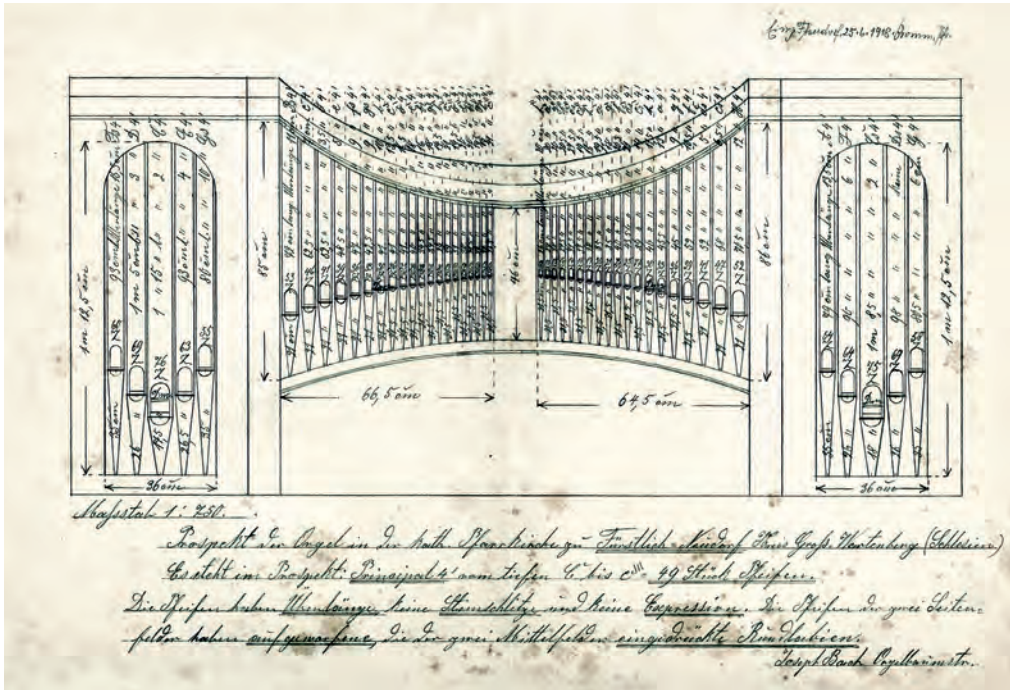
Rysunek przedstawia prospekt organów Majewskiego w stylu klasycystycznym narysowany ołówkiem przez Bacha na czerpanym papierze, datowany 25 czerwca 1918 r. Wymiary tego rysunku: 42,5 x 30 cm. Opis pod rys. w tłumaczeniu brzmi następująco:

Prospekt organów w kościele parafialnym w Książęcej Nowej Wsi pow. Syców, Śląsk. W prospekcie znajdują się piszczałki Pryncypał 4' od głębokiego C do c^{'''} = 49 piszczałek.

Reichthal (Schlossort), den 17. September 1917		
Joseph Bach, Reichthal		
vorm. Cl. Spiegel		
Kirchen-Organbauanstalt		
Reichthal		
Rechnung		
für die Reparatur des Organs in Książęcej Nowej Wsi		
Tätig. Kundsch. des Org. Wiedering		
1917.		
1. bis 15.	für die Reparatur mit Hammering des Orgels in Książęcej Nowej Wsi	55, 00
	für die Reparatur des Prospekts des Orgels in Książęcej Nowej Wsi	10, 00
	zusammen	65, 00
	Der Betrag ist bar erhalten	
	Tätig. Kundsch. den 17. September 1917	
	Joseph Bach, Organbaumeister	

Fot. 6. Rachunek wystawiony przez Josepha Bacha za naprawę organów w Nowej Wsi Książęcej

Piszczalki mają nadmiar długości, nie posiadają stroików ani żadnej ekspresji. Piszczalki z pól po obu stronach mają podniesione a dwa środkowe pola wytłoczone półokrągłe labia.

Fot. 7. Rysunek prospektu organów Majewskiego wykonany przez Josefa Bacha

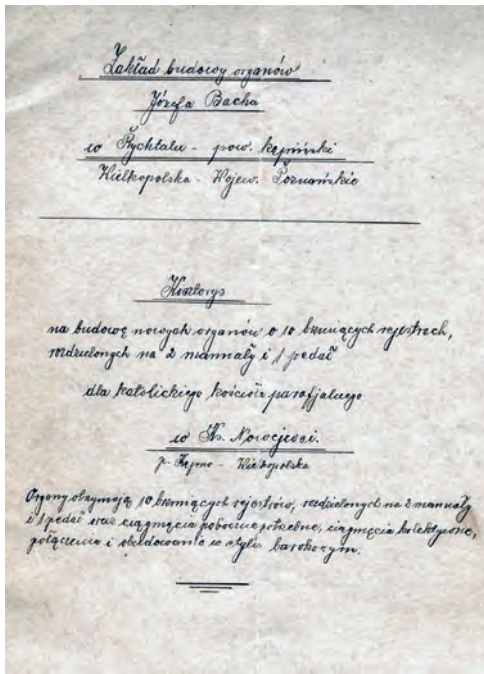
Na rysunku podano wymiary każdej piszczałki: średnicę w mm, wysokość jej stopy, długość korpusu i naddatek długości w cm oraz jej ton. Nie jest znany powód, dla którego Bach narysował ten prospekt.

Po zakończeniu I wojny światowej odrodziła się Rzeczpospolita Polska. W wyniku ustaleń konferencji pokojowej w Wersalu kilkadziesiąt miejscowości powiatu sycowskiego i namysłowskiego, w tym Fürstlich Neudorf i Rychtal dotychczas leżące na Śląsku, w styczniu 1920 r. zostały przyłączone do Polski, do Wielkopolski, do powiatu kępińskiego. Wtedy też zmieniono nazwę miejscowości na Nowa Wieś Książęca. Dotychczasowy właściciel majątku rolnego w tej miejscowości, będący dotąd patronem kościoła

Fot. 8. Mapa współczesna okolic Nowej Wsi Książęcej z zaznaczonymi granicami

(Biron von Curland), którego siedziba pozostała po stronie Niemiec, nie był zainteresowany dalszym wspieraniem tej parafii. Niewielką część majątku w Nowej Wsi Książęcej po 1920 r. właściciel rozparcelował i sprzedał tutejszym gospodarzom, a pozostałą część w 1930 r. kupił Skarb Państwa Polskiego i Państwowy Bank Rolny. Miejsowa ludność rolnicza z powodu zmiany granicy i odcięcia linii kolejowych prowadzących z Kępna do Wrocławia i Namysłowa została pozbawiona dużej części rynków zbytu wytworzonych przez siebie produktów rolnych: w Sycowie, Oleśnicy, Wrocławiu i Namysłowie. Dodatkowo inflacja spowodowała, że ludność nie posiadała praktycznie żadnych nadwyżek finansowych. W związku z taką sytuacją budowa nowych organów proponowanych przez Bacha na czas powojenny ciągle odsuwała się w czasie, bo sam kościół też wymagał remontów, które przez ks. proboszcza Bromma zostały zrealizowane.

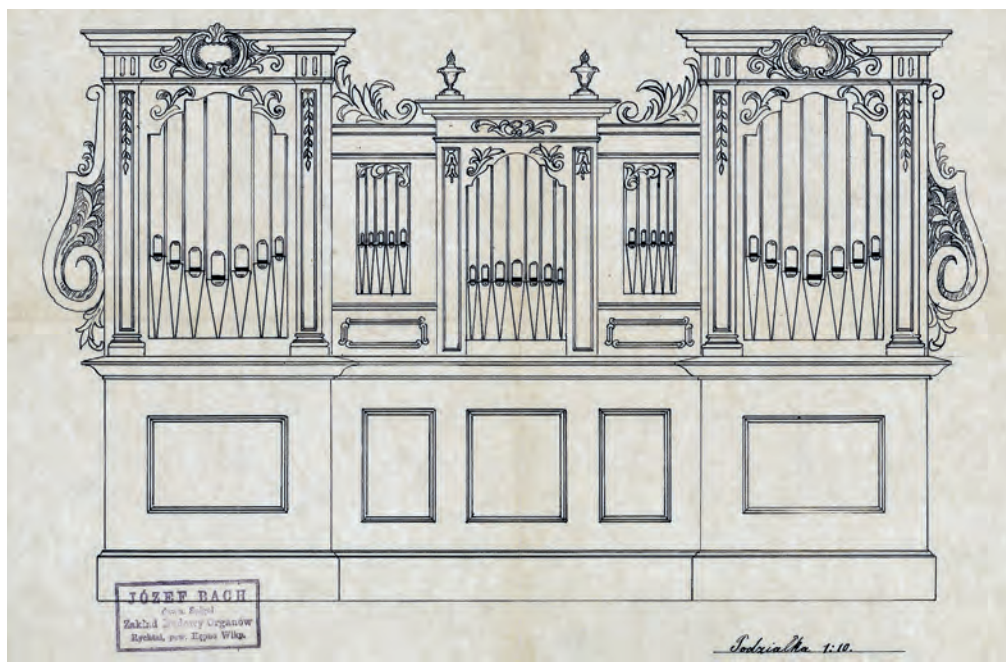

№	Nazwa instrumentów	Kształt długość	Wys. cm	Średnica cm	Waga kg	Wartość w zł	Wartość w zł
	Manuał I - f ^o 24 rejestr						
1.	Principał 8' słony, 6' H 12 oktafów słony, 8' H słony 8' i 4' słony, 8' H słony 8' i 4' słony, 8' H słony 8' i 4' słony, 8' H słony 8' i 4' słony, 8' H słony 8' i 4' słony, 8' H słony 8' i 4' słony, 8' H słony 8' i 4' słony, 8' H słony 8' i 4' słony, 8' H	115-135	55	12	42	670	585
2.	Gamba 8' słony, 6' H 12 oktafów słony, 8' H słony 8' i 4' słony, 8' H słony 8' i 4' słony, 8' H słony 8' i 4' słony, 8' H słony 8' i 4' słony, 8' H słony 8' i 4' słony, 8' H słony 8' i 4' słony, 8' H słony 8' i 4' słony, 8' H słony 8' i 4' słony, 8' H	75	15	12	12	205	127
3.	Flet koncertujący 8' cały słony 6' H	70	12	5	5	152	151
4.	Oktawa 4' słony - cały 6' H	84	50	5	5	207	204
5.	Kwinta szumiąca 2 2/3' i 2' Oktawa, cała słony - przynależy do instrumentu. Kontrabas - nie bierze się.	60	42	115		106	182

Fot. 9-10. Pierwsza i czwarta strona oferty

Dopiero 20 stycznia 1929 r. Josef Bach złożył szczegółową, liczącą 12 stron, ofertę na budowę nowych organów o 10 rejestrach:

I manuał: Principał 8', Gamba 8', Flet koncertujący 8', Oktawa 4' i Kwinta szumiąca 2 2/3' i 2'
 II manuał: Miłe nakrycie 8', Aeolina 8' i Flet trawers 4'
 pedał: Subbas 16' (kryty) i Violonbas 8'.
 Super i sub oktawę, stałe kombinacje: Piano, Forte i Tutti. Połączenia między manuałami i pedałem. Miech dwufałdowy o powierzchni 3m² z 2 czerpakami i urządzeniem do kalikowania.

Fot.11. Rysunek prospektu organów Bacha w Nowej Wsi Książęcej

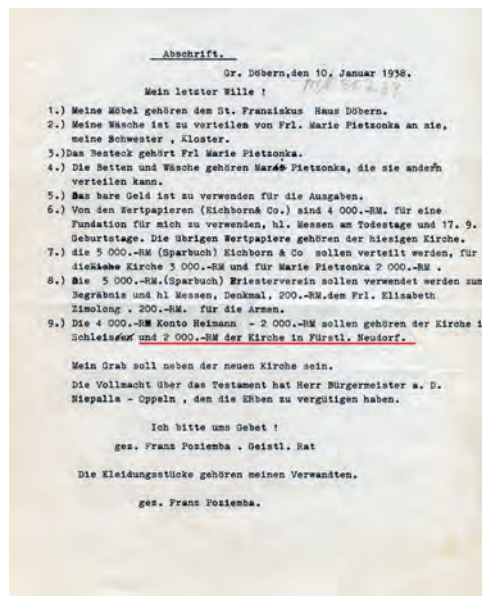
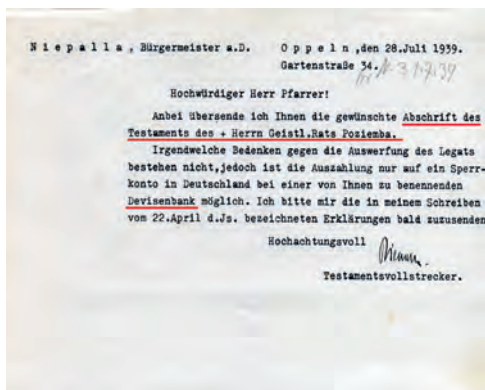
Głos Miłe nakrycie jest tożsamy z głosem Tibia, który Bach zastosował w kilku swoich instrumentach, podobny do Blockfletu.

Do oferty Bach załączył rysunek prospektu organów, który został wykonany tuszem na arkuszu brązowej kalki o wymiarach: 44,5 x 33,5 cm.

Prospekt ma 3,3 m szerokości i 2,35 m wysokości, w którym są piszczałki głosów Pryncypał 8' i Oktawa 4'. Łącznie instrument liczył 576 piszczałek, w tym: 204 drewniane, 350 cynowych i 22 z cynku. Całkowity koszt miał wynieść 13 232 złote. Warunki zapłaty: 40% sumy po przyjęciu zlecenia, 30% w trakcie budowy i 30% po zakończeniu budowy i odbiorze przez rzeczoznawcę.

Oferta na nowe organy nie doczekała realizacji do 1939 r., choć stare organy dosłownie się rozpadały, a organista grał na fisharmonii. Powodem był brak wystarczających funduszy. Sytuacja finansowa parafii zmieniła się nieoczekiwanie w lipcu 1939 r.

31 lipca 1939 r. ks. proboszcz Bromm otrzymał od burmistrza Opola o nazwisku Niepalla pismo wraz z odpisem testamentu sporządzonego przez zmarłego w styczniu 1939 r. proboszcza parafii w Dobrzenu Wielkim (Groß Döbern), ks. radcę duchowego Franciszka Poziembę, urodzonego 17 września 1874 r. w Nowej Wsi Książęcej, w której nadal mieszkali jego krewni. Zapisał on kościołowi w Nowej Wsi Książęcej sumę 2000 RM (co równało się 4000 zł), ale pieniądze bank dewizowy z Opola nie przelał do Polski na konto parafii.

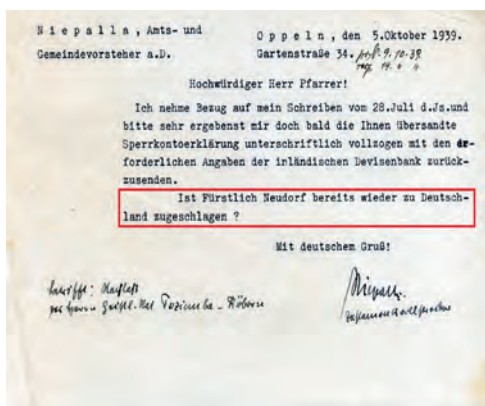
Fot. 12-13. Pismo burmistrza Opola i odpis testamentu

1 września 1939 r. wybuchła wojna, a 9 października 1939 r. ks. Bromm od burmistrza Niepalli, który był wykonawcą testamentu, otrzymał kolejne pismo, gdzie informuje go, że pieniądze (te 2000 RM) zostały z powrotem przelane z banku dewizowego na konto oszczędnościowe. Na końcu pada w tym piśmie pytanie:

Ist Fürstlich Neudorf bereits wieder zu Deutschland zugeschlagen?

Czy Książeczka Nowa Wieś wróciła znowu do Niemiec?

Ze strony proboszcza padła odpowiedź twierdząca, bo hitlerowskie Niemcy w październiku 1939 r. całą Wielkopolskę włączyli do III Rzeszy i nazwali *Wartheland* (Kraj Warty).

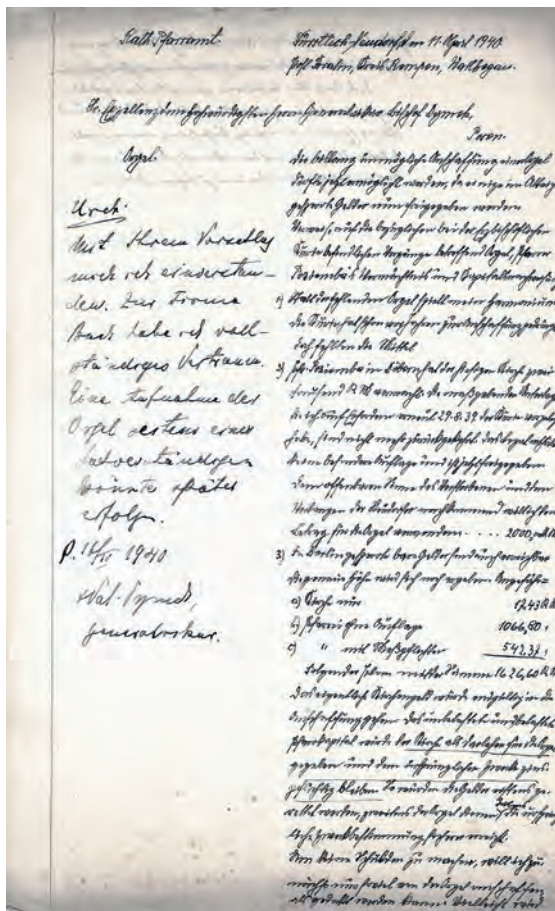
Fot. 14-15. Drugie pismo burmistrza Opola i pismo ze Kreissparkasse Kempen

19 grudnia 1939 r. Kreissparkasse Kempen (Powiatowa Kasa Oszczędności w Kępnie) wysłała do parafii pismo, w którym poinformowała, że otrzymała sumę 2000 RM, pochodzącą z zapisu testamentowego ks. Franciszka Poziemby, którą przełał bank w Opolu.

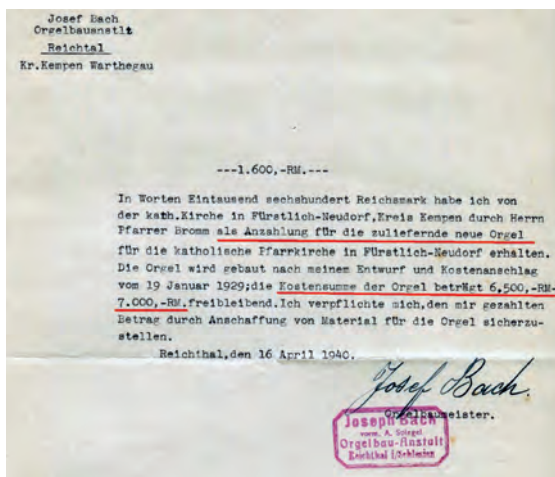
Ks. Bromm, mając do dyspozycji pewną sumę zgromadzonych pieniędzy i te 2000 RM, powziął decyzję o budowie nowych organów, a od Josefa Bacha miał zapewnienie, że je wykona. Na budowę organów musiał jednak uzyskać zgodę biskupa diecezjalnego w Poznaniu.

11 kwietnia 1940 r. skierował pismo do internowanego na Ostrowie Tumskim ks. bpa Walentego Dymka – sekretarza generalnego Kurii Biskupiej w Poznaniu, w którym uzasadniał konieczność budowy nowych organów, informował o otrzymanych w spadku 2000 RM i posiadanych w kasie parafialnej 1630 RM. Wykonawcą nowych organów miał być organmistrz Josef Bach z Rychtała. 16 kwietnia uzyskał zgodę biskupa, który napisał, że firma Bacha jest mu znana i ma do niej pełne zaufanie.

Ks. Bromm natychmiast przystąpił do realizacji swej decyzji. Jeszcze tego samego dnia Josef Bach wystawił w Rychtału pokwitowanie na 1600 RM jako zaliczkę na nowe organy, które miały być dostarczone do katolickiego kościoła parafialnego w Nowej Wsi Książęcej.

Fot. 16. Pismo do biskupa (1 strona)

Fot. 17. Pokwitowanie na kwotę 1600 RM wystawione przez Josefa Bacha

W tym pokwitowaniu Bach napisał, że organy będą kosztowały między 6500 a 7000 RM, czyli tyle, ile żądał w ofercie z 1929 r. (wtedy 1 marka = 2 zł). Wpłaconą zaliczkę przeznaczył na zakup materiałów do produkcji organów. Kolejne 7 zaliczek opiewa na różne sumy, ostatnia – 27 maja 1941 r. We wszystkich pokwitowaniach Bach pisze o zaliczkach na organy, które mają być dostarczone. Ogólna suma przekazanych za pokwitowaniem pieniędzy przeznaczonych na budowę nowych organów wyniosła 6379 RM, co w przybliżeniu odpowiada kwocie żądanej przez Bacha.

Trzeba tutaj dodać, że po wybuchu II wojny Josef Bach pracował w swojej firmie tylko ze swoim starszym bratem, Georgiem, bo pozostali pracownicy zostali zmobilizowani do niemieckiej armii (ci, którzy podpisali *Volksliste*) lub zmuszeni do podjęcia pracy w zakładach produkujących na potrzeby wojenne.

Nowe organy Bach zbudował na przełomie 1941 i 1942 r., jednak w sposób nieco inny niż w projekcie z 1929 r. 10 głosów rozłożył następująco:

w I i II manuale po 4 głosy, a w pedale 2 głosy (miało być: 5 + 3 + 2).

Również dyspozycja głosów jest inna niż pierwotnie zakładał:

w I manuale: Pryncypał 8', Flet 8', Oktawa 4' i Mixtura 2' 3-rzędowa,

w II manuale: Gedeckt 8', Salicional 8', Flet Trawers 4' i Blockflet 2',

w pedale: Subbas 16' (kryty) i Violonbas 8'.

Super i sub oktawa, stałe kombinacje: Piano, Forte i Tutti, automat pedału,

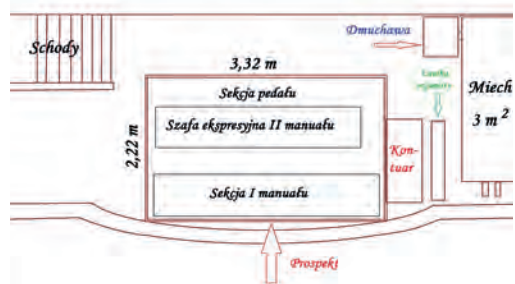
Crescendo ze wskaźnikiem zegarowym (realizowane pedałem)

Połączenia między manualami i manualów z pedalem.

Fot. 18. Prospekt organów

Rysunek chóru muzycznego

Fot. 19. Rysunek chóru – wykonany przez autora art.

Fot. 20. Kontuar

Wykonał również urządzenie, którego w ofercie z 1929 r. nie było: piszczalki II manualu zamknął w szafie ekspresyjnej. Na kontuarze tych organów znajduje się porcelanowa sygnatura z napisem:

Josef Bach Orgelbaumeister Reichthal
Kr. Kempen/Warthel.

Uwagę zwraca brak roku budowy.

Potwierdzeniem roku budowy tych organów jest fragment artykułu, jaki Josef Bach udzielił „Litzmannstädter Zeitung” (Dziennik Łódzki) nr 252 z dnia 9 września 1943 r.:

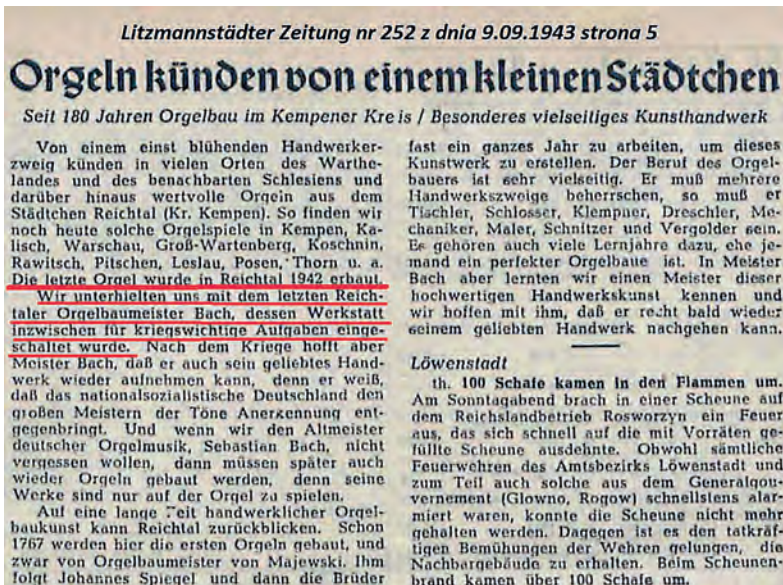
Ostatnie organy zostały zbudowane w Rychtalu w 1942 r. Rozmawialiśmy z ostatnim rychtalskim organmistrzem Bachem, którego warsztat w międzyczasie został włączony do zadań wojennych.

Fot. 21. Piszczalki I manualu

Fot. 22. Sygnatura Josefa Bacha

Fot. 23. Fragment strony z "Litzmannstädter Zeitung" z opisem spotkania z Bachem

Do tych organów w 1952 r. organmistrz Stefan Fiołka z Kępna zamontował elektryczną dmuchawę. Były też przez niego dwukrotnie strojone. Gruntowny remont tego instrumentu w 2003 r. wykonał Remigiusz Cynar z Wrocławia. Chwalił solidność wykonania i jego piękne brzmienie. Wewnątrz organów na puszczalce C Subbas 16' (kryty) znajduje się papierowa wklejka i inskrypcja informująca o remoncie. Do kwietnia 2019 r. był używany w liturgii, choć wymagał zabezpieczenia przed drewnojadami, konserwacji i strojenia. W maju bieżącego roku instrument wyłączono z użytkowania i rozpoczęto jego renowację, którą wykonuje organmistrz Piotr Cynar, syn zmarłego Remigiusza Cynara.

Fot. 24. Papierowa wklejka i inskrypcja Remigiusza Cynara z 2003 r.

BIBLIOGRAPHY

FRANKOWSKI J. (1912). *Geschichte der freien Standesherrschaft, der Stadt und des landrätlichen Kreises Gross Wartenberg. Cz. 5: Die Parochie Fürstlich Neudorf*. Gross Wartenberg: Im Selbstverlage des Verfassers

Archiwum parafii pw. Świętej Trójcy w Nowej Wsi Książęcej –teczka dokumentów dotyczących organów, bez sygn.

SUMMARY

This paper presents an outline of the history of the Trinity Parish Church of Nowa Wieś Książęca, Kępno County (Greater Poland Voivodeship) and more specifically an in-depth review of the history of construction of its organs. The current, whole-brick church building was erected in 1803 after the former wooden church was destroyed in a fire of 1802. The new 8-rank organ (without pedals), was built by Franciszek Majewski, an organ builder from Rychtal. This instrument was reconditioned around 1877 by Johann Spiegel, who also upgraded the organ with a 2-rank pedal. Throughout the next decades, the instrument was poorly maintained and heavily battered by a wood-worm infestation, hence at the beginning of the 20th century its condition was dramatic. In 1917, the organ builder Josef Bach from Rychtal, inspected the instrument thoroughly and mended it provisionally. During the inspection he made a detailed drawing of the prospect, thanks to which it is known today how the instrument originally looked like. Due to the very poor condition of the instrument Bach suggested to the parish rector Fr Franciszek Bromm, to build a whole-new organ. After the end of the First World War,

the village of Nowa Wieś Książęca was allocated to the reinstated Republic of Poland. Due to the poor state of the Trinity Parish Church building itself, it was decided to put the construction of the new organ away in time, until the church renovation is complete. It was only in 1929 when Josef Bach placed a detailed quotation for whole-new 10-rank organ for the Trinity Church. However, due to the worldwide economic turmoil (i.e. the great depression) and the pauperization of the locals, this plan was not put to work. In July of 1939 the parish unexpectedly received a legacy of 2.000 RM (Reichsmark) from Fr Franciszek Poziemba from Dobrzeń Wielki (Groß Döbern), Opole county, who was born in Nowa Wieś Książęca. The construction was again delayed due to the outbreak of the Second World War. However, the Parish finally received the legacy in December of 1939, which combined with the savings allowed for placing the order. This was done in April, 1940 by Fr Franciszek Bromm, after an official permission from the Bishop of Poznań Walenty Dymek was received. Finally, in 1941/1942, at a total expense of 6.500 RM, Josef Bach constructed the new 10-rank, dual-manual, single-pedal instrument, complete with a neo-baroque casing. Currently, the instrument undergoes exhaustive restoration by the Piotr Cynar Organ-builder Workshop of Wrocław.

Słowa kluczowe/Keywords:

organy piszczałkowe • Nowa Wieś Książęca • Josef Bach • archiwalia
pipe organs • Nowa Wieś Książęca • Josef Bach • archives

Kazimierz Cieplik – born 1947 in Kepno (Poland), graduated as mechanical technician from Lotnicze Zakłady Naukowe in Wrocław. Since 1970 he started working at KGHM ZANAM in Polkowice, the main producer machinery and overhaul services supplier for the KGHM Polska Miedź. Throughout the last 15 years of his career until his retirement in 2014, he worked as Technology Division Manager. He is of the Silesian Genealogical Society with the seat in Wrocław. As an passionate pipe organ and organ music he paid specific attention to this page of the history of his home region, publishing in 2018 the book *Rychtalscy organmistrzowie*.

email: kazimierz.cieplik@o2.pl